

PETAR BOJANIĆ

O RAZLOGU RATA [*Kriegsgrund*]*

Naše interesovanje će biti usredsređeno na nekoliko tekstova koje je Franc Rozencvajg, austrijski vojnik koji je služio u protivvazdušnoj odbrani austrijske vojske, napisao u poslednjim godinama Prvog svetskog rata na balkanskom frontu (u Makedoniji i Srbiji). Iskustvo rata i odlazak iz Nemačke, prisiljavaju autora dela *Hegel i država* (1920) i *Zvezda iskupljenja* (1921) da misli transformaciju evropske epohe u planetarnu epohu i da objasni „prelazak” zemlje u svet i rivalitet između naroda. Imamo dva zadatka: da Rozencvajgov pokušaj razumevanja rata, podele teritorije sveta u ratu, *appropriation de la terre*, da njegovo razumevanje granice, prostora, naroda, geopolitike, odnosa između mora i zemlje, sveta i svetske države, istorije, mislimo u kontekstu različitih mislilaca (geo)politike i teologije ovoga veka. Drugi pravac, koji nije manje važan, sastojao bi se u pokušaju da se odredi status ovih Rozencvajgovih političkih tekstova u okvirima njegovog celokupnog dela. To znači čitati druge njegove radove i prevode u svetlu ovih razmišljanja iz rata, i obratno, ispitati prelaženja i transformacije Rozencvajgove kritike Hegelovog shvatanja države, žrtvovanja, istorije, kao i implicitan i eksplicitan uticaj njegovog jevrejstva na njegovo shvatanje rata i sveta.

Ključne reči: rat, *Kriegsgrund*, *Kriegsausgang*, *Kriegsziel*, projekat, arhiv.

Und da bin ich nun (ohne sagen zu können j'y suis j'y reste)¹.

J'y suis j'y reste.

Tu sam tu ostajem.

Ovaj izraz koji se pripisuje slavnom francuskom generalu Mak Mahonu (Mac Mahon) je mnogoznačan. Prvo, general se ne seća, legenda kaže, da je ikada izgovorio ove reči; drugo, ako ih je izgovorio, to je učinio

---

* Članak je rađen u okviru naučno-istraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu *Regionalni i evropski aspekti integrativnih procesa u Srbiji: civilizacijske pretpostavke, stvarnost i izgledi za budućnost*, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije (br. 149031). Šira verzija ovoga teksta predstavljena je na francuskom jeziku 10. januara 2009. u Strazburu (*Parlement des Philosophes*) u okviru međunarodnog kolokvijuma „Franc Rosencvajg: politika, istorija, religija“ (8–10. januara), koji su organizovali Géraldine Roux, Dimitri Sandler i Petar Bojanić.

posle velikog podviga i osvajanja jedne važne „pozicije“ („Malakovljeva kula“); treće, ako ih je ikada izgovorio, one su bile odgovor na upozorenje jednog engleskog generala da treba da se povuče jer je njegova pozicija ipak slaba i jer se očekuje katastrofalna eksplozija (naime, neprijatelji, Rusi, minirali su kulu prilikom povlačenja). Na kraju, ako su te hrabre reči i bile izrečene, one su bile samo manifestacija zatečenosti velikog generala, koji je u zamci i koji više ne može nazad. Za razliku od generala, koji izgovara da jeste tu gde jeste i da ostaje na mestu koje tek što je osvojio, Franc Rozencvajg (Franz Rozencvajg) u Beogradu oktobra 1918. godine kaže da ne može da kaže, ili da nije sposoban da kaže, odnosno da ponovi napor slavnog generala iz rata o kome je nedavno pisao.² Sada sam ovde, u Beogradu, piše Rozencvajg majci, ali ipak ne mogu da odložim poraz i kažem: *j'y suis j'y reste*. Ovde sam, ali ne mogu ovde da ostanem, ne pristajem da sam tu gde sam.

Usudujem se da potpuno stavim u drugi plan buduću kapitulaciju Nemačke, mir koji je gotovo sasvim siguran (to su početne reči pisma: „*Der Frieden ist ja nun ganz sicher*“)³, malariju koja je primorala Rozencvajga da mesec dana provede u vojnoj bolnici u Beogradu, probleme sa slanjem pošte majci u Kassel ili Rozencvajgovo svakodnevno očekivanje vesti o vozu koji poslednje ranjenike imperije treba da izvede izvan omražene i varvarske Srbije.⁴ Rozencvajgova žurba – danas je relativno lako pokazati da je ona neopravdana i da ga je malarija koju je zaradio južno od grada Niša čak spasila sigurne smrti⁵ – i poraz vojnika i nemačkog intelektualca Rozencvajga, u senci su jednog mnogo ozbiljnijeg poraza koji on definitivno priznaje u Beogradu. U pismima majci,

¹ F. Rosenzweig, Pismo majci od 13. 10. 1918, *Der Mensch und sein Werk, Gesammelte Schriften, 1. Briefe und Tagebücher*, II tom 1918–1929, Haag, Martinus Nijhoff, 1979, str. 613.

² Rozencvajg piše o Krimskom ratu, godinu dana pre ovoga pisma u tekstu *Oekumene. Der Mensch und sein Werk, Gesammelte Schriften, 3. Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, Haag, Martinus Nijhoff, 1982, str. 333.

³ Pismo majci od 13. 10. 1918, *Briefe und Tagebücher*, II tom 1918–1929, str. 612.

⁴ U tekstu „Deutschland und der Weltkrieg“ (29. 8. 1914) Fridrih Majneke (Friedrich Meinecke) kaže da su Austrija i Nemačka isprovocirane da uđu u rat zato što su država i narod Srbije bili nesposobni da vode jedan časn i lojalni rat [*loyale Krieg*], već su sprovodili fanatičnu, varvarsku i kriminalnu politiku. Majneke insistira da potpuno razume želju Srba da osnuju svoju nacionalnu državu, ali da bi jedan narod to uspeo nužno je da prvo dokaže da je kulturni narod [*Kulturvolk*]. F. Meinecke, *Politische Schriften und Reden, Werke*, tom 2, Darmstadt, Siegfried Töche-Mittler Verlag, 1958, str. 96–97.

⁵ Ovde mislim na zločine prema poraženoj austrijskoj i nemačkoj vojsci koji se dešavaju na teritoriji Srbije u poslednjim mesecima rata.

351 od 13. i 19. oktobra, Rozencvajg kaže da je mir uslovio da je njegova neobjavljena ratna opera [*ungedruckte Kriegsopera*] ili *das blonde Putzanium*, postala definitivno neaktuelna. Zanimljivo je da on činjenici da je rat prestao i da je njegova „pozicija“, koju neumorno „osvaja“ tokom cele 1917. godine, potpuno propala, odmah dodaje još dve konstatacije: prva je slom ideje srednje Evrope (*Mittleuropa ist Essig*) i ništavnost teorije Fridriha Naumana (Friedricha Naumanna), propovednika srednjeevropskog mišljenja⁶, a druga, iznenađujuća, da je on tek sada razumeo u kojoj meri je tokom čitavoga rata želeo kralja i bio monarhista⁷!

Ova pozicija je toliko neodrživa, pretpostavlja Rozencvajg, da mu više uopšte ne dozvoljava da ostane tu gde je, da je brani i da onda može da kaže: *j'y suis j'y reste*.

Šta se onda dešava 1917. godine i u čemu se sastoji Rozencvajgov neuspeli i nemogući projekat? Da li je nužno misliti taj projekat sa Rozencvajgom, a potpuno protiv Rozencvajga, kako bismo sačuvali ili možda korigovali njegove namere? Da li je uopšte moguće rekonstruisati ovaj pokušaj i nastaviti knjigu koja je ostala nezavršena? Ili knjiga o ratu [*ein Buch über den Krieg*] tek treba da počne da se piše?

Postoje i druga pitanja ili druge grupe pitanja koje bi uvodile još veću neizvesnost u pogledu statusa Rozencvajgovog projekta. Jedan smer propitivanja odnosio bi se na pretpostavku da ovakav projekat striktno zavisi od trajanja rata. Izgleda da je mir savršeni neprijatelj pisanju o teoriji uzroka i cilja rata. U tom slučaju bilo bi važno obratiti pažnju na Rozencvajgove patriotske igre, na uticaj ratne propagande na njegove tekstove⁸, na njegove analize novinskih vesti i njegov permanentni pokušaj da anticipira pomeranja na frontu i u svetskoj politici, odnosno, da uskladi konstruisanje svoga teksta sa ritmom rata. Kako razumeti njego-

⁶ „Ne može Srednje-Evropljanin da stvori Srednju Evropu, nego Srednja Evropa stvara Srednje-Evropljanina“, *Briefe und Tagebücher*, II. tom 1918–1929, str. 612. Fridrih Nauman je svakako prva referenca Rosencvajgovih geopolitičkih razmišljanja od samog početka rata pa sve do poznih Rosencvajgovih godina. Rosencvajg čita Naumanove novinske tekstove za vreme rata i često referira na ideje (nemačke) „Nove orijentacije“, „ratnoga cilja“, „srednje Evrope“, „nužnoga rata kao stvaraoca srednjeevropske duše“, kao i na programsko prvo poglavlje Naumanove knjige *Mittleuropa* „Der gemeinsame Krieg und seine Folgen“ (Berlin, G. Reimer Verlag, 1915, str. 1–32). Cf. F. Rosenzweig, „Nordwest und Südost“, *Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, str. 304–305; „Mittleuropa“, „Globus“, F. Rosenzweig, *Zweistromland*, str. 344–346.

⁷ Pismo majci od 19. 10. 1918., *Briefe und Tagebücher*, II tom 1918–1929, str. 614.

⁸ Cf. M. Crépon et M. de Launay, „Predgovor“ za F. Rosenzweig, *Confluences. Politique, Histoire, Judaïsme*, Paris, Vrin, 2003, str. 15.

352 vo očajanje i njegov potpuni gubitak vere u ishod rata (odnosno u sudbinu svoga teksta), kada saznaje za ostavku *Reichskanzlera* Betman-Hollvega (Bethmann-Hollweg), umerenog patriote, koji je, po Rozencvajgu, bio svestan značenja rata u oblikovanju sveta⁹? Kako razumeti njegove brojne brutalne i prebrze komentare, njegov bes u vezi sa rezultatom rata [*Kriegsausgang*] („*Es* [Engleski narod] *ist ein barbarisches Volk*. Stvarno je nesreća što su oni [Englezi] pobedili u ratu“) ¹⁰? Ili, kako razumeti njegova nestrpljiva iščekivanja da li će Amerika i Japan ući u rat ili ne, i njegovu hitnu promenu paradigme u konstrukciji svoga teksta (tekst „Thalatta. Hegemonija na moru i sloboda mora“, od preko 40 kucanih strana, napisan je za četiri dana, od 23. do 27. decembra 1917)?

Način i brzina Rozencvajgovog pisanja, uvode nas u jednu još komplikovaniju problematiku koja se odnosi na status teksta koji je napisan (i nije uništen), ali je njegovo objavljivanje odloženo. Ovde ne mislim samo na nikada do kraja razumljive, suštinski neprihvatljive i uvek opskurne „politike arhiva“ [*der Dunkelheit der Archive*]¹¹, nego na određene tehničke probleme u rekonstrukciji pojedinih rukopisa, kao i na ono što bih nazvao „arhivske fikcije“. Nije moguće korektno rekonstruisati tekstove koji su pisani na razglednicama i malim kartoniranim papirima, niti je moguće u objavljenim tekstovima štampati tekst sa margina koji je Rozencvajg naknadno beležio.¹² Osim toga, praktično je

⁹ Pismo roditeljima od 20. 7. 1917, 1. *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, Haag, Martinus Nijhoff, 1979, str. 422–423. Cf. P. Mendes-Flohr, *Divided Passions. Jewish Intellectuals and the Experience of Modernity*, Detroit, Wayne State University Press, 1991, str. 323–325.

¹⁰ Ovo je Rosencvajgov komentar napisan povodom posete svojih rođaka [*die Londoner*], koje nije video devet godina i u kojima prepoznaje blagu „promenu u suštini“ [*Englischkeit des Wesens*]. Pismo Gritli od 06. 7. 1920. F. Rosenzweig, *Die Gritli-Briefe: Briefe an Margrit Rosenstock-Hussey*, Tübingen, Bilam Verlag, 2002, str. 621.

¹¹ O „opskurnosti arhiva“ govori Kant u knjizi *Metafizika morala*, u § 61. Neki veoma zanimljivi fragmenti iz Rozencvajgovog „Dnevnika“ potpuno su nepotrebno ostali neobjavljeni. Ipak, najznačajniji dokument, koji nikada nije objavljen i koji je presudan za razumevanje Rosencvajgovih „ratnih“ tekstova jeste *Bücherliste*, spisak knjiga koje je čitao od februara 1916. do avgusta 1918. Ovaj dokument nosi oznaku „V“ i ima sedam stranica. Franz Rosenzweig Collection; AR 3001; box 1; folder 3; Leo Baeck Institute at the Center for Jewish History. Knjige su navedene po mesecima kada ih je F.R. čitao i ukupno je zabeleženo preko 300 naslova.

¹² Odličan primer je jedan od najvažnijih Rosencvajgovih tekstova o ratu koji je napisan u decembru 1917. „*Cannae* i *Gorlice*. Objašnjenje strateškog pojma prostora“. U rukopisu je, na primer, Rosencvajg sistematski brisao reč *Vernichtungsstrategie* i zamenio je rečju *absolute Krieg*. Ova promena je neobična kao i veliki tekst na margini posvećen Klauzevicu (Clausewitzu) koji se nalazi na strani

nemoguće napraviti kritičko izdanje Rozencvajgovih „ratnih“ tekstova jer su njegova inspiracija često novinski tekstovi i komentari koje on nikada nije citirao. Na kraju, tekstovi koji nikada nisu štampani i nikada nisu postali javni, neprestano bude fantazije o njihovom „fiktivnom uticaju“ na druge autore iste epohe kao i na njihove tekstove.

Svoj ratni projekat¹³, nazovimo ga „ratni“ i prihvatimo da je to bio i ostao samo jedan genijalni „projekat“, Rozencvajg imenuje na različite načine. Pored imena *Kriegsopera* i *Putzianum* (inspiracija proističe od njegovog rođaka Viktora Erenberga (Victor Ehrenberg) zvanog Putzi, sa kojim Rozencvajg pravi zajednički plan), on ga zove još i *Hansiaca* (jer sa prijateljem Hansom Erenbergom (Hans Ehrenbergom) pravi sličan projekat o zajedničkoj knjizi), zatim *Kriegsausgang* i *Kriegsgrund*, ali i *Theatrum Europaeum. Ein Versuch über den Schauplatz der Weltgeschichte*¹⁴. U tri pisma upućena na tri različite adrese u prvom polугоđu 1917. godine¹⁵, Rozencvajg detaljno objašnjava poreklo svoje ideje o velikoj knjizi o ratu i konačno objavljuje da je počeo da piše, svestan da sigurno ne može na frontu da uradi sve ono što je zamislio. Za nas je svakako nužno da prihvatimo da je tekst „Globus“, tekst koji je upadljivo veći od ostalih deset tekstova, osnovni deo te prve zamišljene knjige, na isti način kao što su to i ostali tekstovi – mali dodaci i delovi iste te velike knjige. Rozencvajg kaže da je 1910. ili 1911, dakle, tokom pisanja teze o Hegelu i državi, nameravao da napiše istoriju razloga rata [*Kriegsgrund*]. On žuri da što pre završi svoj doktorat, da bi se hitno posvetio radu, jer je 25. novembra 1910. Karnegi (Carnegie) osnovao svoju fondaciju koja je upravo trebalo da finansira projekte koji se bave

2 manuskripta (GS, *Zweistromland*, str. 284). Franz Rosenzweig Collection; AR 3001; box 2; folder 34; Leo Baeck Institute at the Center for Jewish History.

¹³ Jedanaest Rozencvajgovih tekstova iz 1917. godine, koji „sačinjavaju“ ovaj projekat, nisu objavljeni pod nazivom njihovog autora u vreme kada su nastali (četiri su objavljena pod pseudonimom). U *Gesammelte Schriften* ovi tekstovi su klasifikovani pod oznakom *Zur Politik*, a u „Leo Baeck Institute“ razvrstani su u tri grupe: 1. *Globus*, 2. „Vox Dei?“ i „Cannä und Gorlice“ su u velikoj grupi tekstova koja nosi oznaku *Other*, dok se ostalih osam tekstova nalaze pod nazivom 3 *Prolegomena zur Politik*.

¹⁴ Frančesko Paolo Silja (Francesco Paolo Ciglia), urednik italijanskog izdanja i prevoda teksta *Globus. Per una teoria storico-universale dello spazio* (Trad. S. Carretti, Genova, Marietti 1820, 2007), priredio je, kao dodatak Rozencvajgovoj studiji, detaljni pregled pisama i beležaka koje rekonstruišu njegov projekat. Cf. „*Sezione documentaria. Lettere e appunti personali sul Globus*“, str. 113–140.

¹⁵ Reč je o pismima roditeljima od 11. 1. 1917., Rudlogu Rerenbergu (Rudolf Ehrenberg) od 29.3.1917 i Gertrudi Openhajm (Gertrud Oppenheim) od 1. 5. 1917. F. Rosenzweig, *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, str. 334–335, 375, 395.

354 problemom porekla rata i uzrocima ratova.¹⁶ Rozencvajg, u ova tri fragmenta iz januara, marta i maja 1917, precizira još nekoliko stvari: da je želeo da analizira ratove od 1494. godine do danas; da ga je posebno interesovao odnos između razloga (uzroka) rata [*Kriegsgründen*] i početka rata [*Kriegsanfängen*]; da sada piše prevashodno o ovome što se sada dešava [*des aktuellen Ausgangs*]; da je ranije nameravao da radi u diplomatskim arhivima i ispituje sve ono što je uvodilo u ratove, odnosno razloge koji su učinili da ratovi počnu; da takvu jednu knjigu danas uopšte ne može da napiše; da, ako bi je danas pisao, takva bi knjiga bila deo neke veće knjige [*als Teil eines grösseren*], što zahteva još vremena; da zato sada mora opet da „abortira“ knjigu...

Izgleda da je danas nemoguće precizno rekonstruisati ovaj „početak“ projekta o kome govori Rozencvajg. Ne postoji nikakva beleška iz perioda njegovog pisanja doktorata koja može da potvrdi da je Rozencvajg zaista imao nameru da piše knjigu o razlogu rata, niti postoji bilo kakav jasan trag o *Kriegsgrund* u njegovom objavljenom doktoratu (predgovor za tezu „Hegel i država“ piše posle rata, maja 1920. u Kaselu)¹⁷. Nekoliko meseci posle odbrane doktorata, Rozencvajg veoma nadahnuto govori o novom ratu, o svetskom ratu koji dolazi, koji je na vidiku, čiju formu i čiji moral još uvek ne poznajemo:

Ne predstoji nam jedan rat [*einem Krieg*], nego epoha ratova [*Epoche von Kriegen*], i sa evropskog gledišta – mi smo već unutar ove epohe [*und europäisch gesehn sind wir sogar schon drin*]¹⁸.

To je sve. Ipak, nema nikakvog razloga da se isključi mogućnost da je Rozencvajg zaista mogao da mašta o ovom projektu kao o savršenom dodatku Hegelovoj teoriji rata. Takođe, Rozencvajg na nekoliko drugih mesta u svojoj prepisci tokom rata i neposredno posle njega, stavlja svoj projekat o ratu u isti registar kao i svoj doktorat (svoga „Hegela“)¹⁹. Čak, nekoliko puta Rozencvajg svoj položaj u ratu upoređuje sa Hegelovim u Jeni. Međutim, možda je potrebno odmah preventivno insistirati na određenim rezervama u pogledu ove Rozencvajgove samo-interpretacije o „istovetnom“ registru dve njegove potpuno različite

¹⁶ Carnegijeva fondacija tada je bila organizovana u tri sekcije. Druga sekcija je trebalo *to study the causes and impact of war*.

¹⁷ F. Rosenzweig, *Hegel und der Staat*, Aalen, Scientia Verlag, 1962 (1920), tom 1, str. V–XIII.

¹⁸ Pismo Hansu Erenbergu, kraj novembra 1912, 1. *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, str. 124.

¹⁹ U pismu Mavriku Kanu (Mawrik Kahn), koje je verovatno napisano u jesen 1919, Rosenzweig svoj tekst „Globus“ i svoga „Hegela“ naziva mrtvim rukopisima [*gestorbene Schriften*]. F. Rosenzweig, *Briefe und Tagebücher*, II tom 1918–1929, str. 652.

konceptije. Naime, Rozencvajg je u svome doktoratu, verovatno kao niko pre njega, dekonstruisao (i demolirao, u isto vreme) nekoliko ključnih tačaka Hegelove teorije prava koje upravo štite smisao rata i smisao države „zasnovane na oružju“ [*Staat aus Waffen gestellt*]²⁰: pojam nasilja i legitimisanje nasiljem, žrtvovanje i žrtvovanje za domovinu, vezu patriotizma i suverenosti, analogiju suverenosti i organizma itd. Zanimljivo je da se Rozencvajg samo u jednom tekstu iz 1917. vraća ovim temama, kada analizira žrtvovanje za domovinu, ali, u jednom prilično različitom kontekstu i bez bilo kakvog antihegelovskog entuzijazma.²¹ Osim toga, zar Rozencvajgov projekat o ratu nije zamišljen da upravo uradi ono što Hegel nije uradio – da misli rat, da daje i pronađe smisao ratu, ali ne ratu kao osnovnom elementu koji konstituiše jednu državu (ili bilo koju državu, ili čak jednu jedinu svetsku državu), nego kao ključnom faktoru koji stvara svet bez država, svet bez granica i mir²²? U tom smislu ovaj projekt je po svome poreklu i svojoj intenciji apsolutno hegelijanski, ali njegovo aktuelizovanje, odnosno Rozencvajgovo konkretno traganje za razlozima i za ciljevima rata, donosi potpuno antihegelijanske rezultate i definitivno udaljava Rozencvajga od svog mentora Majnekea.

Tako ovaj rat nije bio, kao što tvrdi Majneke, politički neproduktivan i bez svrhe [*zwecklos*]. [...] Majnekeova fundamentalna greška [*Grundfehler*] je da *malgré tout* on još uvek misli na države [*Staaten*], a ne na saveze država [federacije, *Staatenverbänden*]. On kaže: Savezi država dovode do toga da su ratovi beskorisni, da ratovi ne donose ništa politički kreativno, te time Majneke hoće da kaže da ratovi kreativno deluju isključivo na pojedinačne države. Ali države uopšte više nisu nosioci istorije već su to Savezi država i upravo na njih rat, pre svega ovaj rat, deluje stvaralački. Realpolitičko ispravno jezgro [*realpolitisch berechtigte Kern*] pacifističke ideje jeste: prevazilaženje nacionalnog u Saveznoj državi [*die Überwindung des Nationalen im Verbandsstaat*]²³.

Ovaj odlomak iz pisma roditeljima deo je veoma burne i nervozne reakcije Rozencvajga na Majnekeov pacifistički angažman i njegov tekst

²⁰ F. Rosenzweig, *Hegel und der Staat*, tom 1, str. 133.

²¹ Cf. „Vox Dei? Die Gewissensfrage der Demokratie“, F. Rosenzweig, *GS, Zweistromland*, str. 267–282.

²² „[...] država u ratu dobija formu koja bi je vodila izvan njenih granica u vreme mira, kako spolja tako i u unutra; država u ratu ima oblik buduće države koja će tek nastati sa mirom“ [*das Werdebild eines zukünftigen Friedensstaats*]. F. Rosenzweig, „Cannä und Gorlice“, *GS, Zweistromland*, str. 294.

²³ Pismo roditeljima od 1. 10. 1917, 1. *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, str. 459. Komentari na Majnekea nastavljaju se i u narednim pismima iz toga perioda.

356 iz septembra 1917. *Demobilmachung der Geister*.²⁴ Ovo nije bila samo dobra prilika za Rozencvajga da ponovo izrazi svoje rezerve prema pacifizmu i detaljno pokaže granice i militarističko (i profano) poreklo pacifizma, ili da naglasi nepoverenje prema konzervativizmu svoga učitelja, nego i da objasni da nema svetskog mira čak ukoliko se i države i „duhovi“ (intelektualci) potpuno pacifikuju i „demobilišu“. Kao da Rozencvajg računa da rat još uvek ne sme da se završi jer neće ispuniti svoju osnovnu ulogu stvaranja zajedničkog prostora sveta, jedinstva naroda, ukidanja država i pomeranja i transformacije granica.²⁵ Kao da ovaj kratki programski tekst Fridriha Majnekea forsira, ali i anticipira budući kraj neprijateljstva među državama i brzi kraj Prvog svetskog rata. Ono što je sigurno, sada je moguće uporediti Rozencvajgovu nervozu posle čitanja ovog pamfleta, sa dva epiloga koji se nalaze u njegovom tekstu „Globus“. Mislim na poslednje poglavlje prvog dela (*Oekumene*) koje se zove „Svet“ i u kome Rozencvajg kaže da se „najveće borbe, najveće bitke za istinsku ideju sveta [*die wirkliche Weltidee*] tek očekuju“ (u poslednjoj rečenici on zaključuje, da je svet *a priori* jedan, jer ga je Bog „ratnik“ [*Kriegsmann*] tako stvorio)²⁶, i mislim na finale drugog dela (*Thalatta*). Čini mi se da je Rozencvajg i jednu i drugu stvar napisao u ona tri dana, na kraju 1917. godine.

²⁴ Rosencvajg u svojoj korespondenciji nigde ne pominje naslov ovog teksta koji je objavljen u *Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* od 23. 9. 1917 (tekst je ponovo preštampan u F. Meinecke, *Politische Schriften und Reden, Werke*, tom 2, str. 195–200). Majneke je druga glavna referentna tačka Rosencvajgovih geopolitičkih tekstova. U pismu roditeljima od 30. 1. 1917 (str. 342). Rosencvajg, osim Naumana i Majnekea, beleži i imena Kjellen, Leusch, Tröltzsch, Simmel, Ranke, kao onih autora koji odlučujuće utiču na izvođenje njegovog projekta o ratu (Rankeov tekst iz 1833. „Die grossen Mächte“ je posebno značajan za F.R.; F. Majneke je uredio posebno izdanje Rankeovog teksta i objavio ga 1916). Ovim autorima dodao bih naslove nekoliko knjiga koje je Rosencvajg čitao i bez kojih njegov pokušaj ne bi bio moguć: jula 1916. godine F.R. čita kratku knjigu Julius Kierst *Die antike Idee der Oekumene in ihrer politischen und kulturellen Bedeutung* (1903); januara 1917. knjigu Eugen Schiffer *Vom Kriegsgrund zum Kriegsziel* (1889); maja 1917 Clausewitz *Vom Kriege* (1816–1830). Franz Rosenzweig Collection; AR 3001; box 1; folder 3; Leo Baeck Institute at the Center for Jewish History.

²⁵ U uvodu u tekst „Globus“, koji piše na kraju, kada je ceo projekat završen, Rosencvajg kaže: „Biti oivičen [*Begrenzbarkeit*] granicama je u prirodi zemlje, odsustvo svake granice [*Unbegrenztheit*] jeste njena poslednja svrha“. F. Rosenzweig, *Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, str. 313.

²⁶ F. Rosenzweig, *Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, str. 348. U pismu roditeljima od 17. 2. 1917. Rosenzweig otkriva da je citirao Lutherov prevod, „*der rechte Kriegsmann*“ (Mojsije 2, 15:3), dok „Jevreji imenuju u jutarnjoj molitvi Boga sa *Meister der Kriege, Schöpfer des Neuen*“. F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, str. 350.

Dakle, na kraju *Thalatta* – kraj ovoga teksta je u isto vreme kraj teksta „Globus“, kraj Rozencvajgovog pokušaja, kraj i prekid ratnog projekta i trag ili ostatak „abortirane knjige“ koja nikada nije napisana – Rozencvajg tvrdi da su i dalje ostale granice i podele unutar sveta, da i dalje ima oblasti koje su odvojene i koje ne pripadaju svetu (oblasti koje su isuviše daleko; koje su u svetu i koje istovremeno nisu deo sveta) i da „čovečanstvo još uvek nije sabrano u jedan jedini dom [*nicht im einen Hause*]“²⁷. Možda je potrebno odgurnuti i ostaviti po strani onu paradoksalnu poslednju rečenicu o Evropi koja još uvek nije postala duša sveta [*die Seele der Welt*], kao i različita Rozencvajgova razmišljanja o Turskoj, o Islamu, o Dalekom istoku itd., koja se s vremena na vreme pojavljuju u Rozencvajgovim političkim tekstovima. Rozencvajgova vizija sveta i zemljine kugle (a ne samo Evrope) – ovako formulisana ova vizija daleko prevazilazi neke zavodljive analogije i komparacije sa Šmitovim (Schmitt) konceptom *Nomosa* ili Šmitovim razlikovanjem zemlje i mora – ostaje nedovršena jer naprosto ratna stvar nije gotova, jer rat nije ispunio njegova očekivanja. Drugim rečima, Rozencvajg nije zadovoljan svojim tekstom jer nije zadovoljan kako se rat „okončava“, kako rat prestaje i kako rat prekida i završava njegovo vlastito pisanje.²⁸

Ovo ipak nije prosto nezadovoljstvo završetkom rata, uobičajeno u godinama posle rata. Verovatno bi razočaranje povodom kraja rata, kao posledica višegodišnje iscrpljenosti ili mobilizacije, ili patriotizma, moglo da bude zajedničko za Šmita, Majnekea, Koena (Cohena), Naumana ili Eranca Rozencvajga. Svi oni pišu o ratu.

U čemu su onda Rozencvajgove „upotrebe rata“ drugačije? Zašto se Rozencvajgovo pisanje o istoriji razloga rata naglo, za samo nekoliko meseci transformiše u pisanje o aktuelnom ratu? Zašto pisanje o *Kriegsgrund* i *Kriegsziel*, prelazi u pisanje kao neprestano očekivanje rezultata rata [*Kriegsausgang*]?

²⁷ F. Rosenzweig, *Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, str. 368.

²⁸ Ova „drama“ između rata i pisanja manifestuje se u čestim Rosencvajgovim nekontrolisanim izjavama. Tokom čitave 1917. godine on je veoma uzbuđen i srećan što napreduje tekst. Dan uoči pisanja *Thalatta* on svedoči koliko je rad na pripremi ovoga teksta značajan za njega [*Arbeit sehr wichtig*], da bi za četiri dana roditeljima rekao da mu se tekst više uopšte ne sviđa [*dass mir Thalatta garnicht mehr gefällt*]. Vremenom F.R. ima zamerke na njegovu formu, zatim na tekst koji nije naučno „objektivan“ itd. F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, str. 497, 502, 504. Argument Hilarija Patnama (Hilary Putnam), da Rosencvajg nije hteo da objavi za života njegovu knjigu *Das Büchlein vom guten und kranken Menschenverstand*, zato što je ona bila anti-filozofska, delimično može da se odnosi i na spis „Globus“. H. Putnam, *Jewish Philosophy as a Guide to Life*, Bloomington, Indiana University Press, 2008, str. 19.

Rozencvajgovo evociranje početka svoga projekta, tokom januara 1917. godine, upravo u trenutku kada ponovo počinje (ili kada se ponovo vraća svome projektu), posebno je važno za nas. Podsećanje na početna razmišljanja o projektu, implicira veliku dilemu o tome kako i zašto će rad na toj velikoj ili maloj knjizi o ratu oba puta biti prekinut i totalno stavljen u drugi plan.

Da li je onda moguće pretpostaviti da studiranje jevrejskih tekstova oba puta blokira Rozencvajgovu geopolitičku konstrukciju? Prvi put, u godinama između doktorata i rata, kada sâm sebe uvodi u ove tekstove, i drugi put, na kraju rata, ili čak na kraju 1917, kada je nezadovoljan onim što je napisao o ratu i kada ponovo ostavlja po strani tekstove o istoriji u korist jevrejskih knjiga.²⁹ Rozencvajg ovaj svoj dvostruki prekid obeležava na isti način u razmaku od pet ili šest godina objašnjavajući šta je to jevrejska teorija rata i zašto rat koji je počeo nije uopšte njegov problem i njegova stvar.

Devetog oktobra 1914. on zapisuje u svome dnevniku:

U razlikovanju prava na rat u verskom i svetovnom ratu nalazi se čitava suština jevrejstva. Hrišćanstvo poznaje samo verski rat. Jevrejstvo poznaje i verski i svetovni rat, i u slučaju drugog [to jest verskog rata], ne stavlja sebe iznad etike vremena [svakidašnjice, epohe; P. B]. To takođe znači da verski rat služi ustanovljenju postojanja, dok ostatak sveta ostaje „veoma daleko od tebe“³⁰.

U knjizi *Zvezda iskupljenja*, koju piše neposredno po završetku Prvog svetskog rata, Rozencvajg menja neke reči.

²⁹ Cf. Pismo Hans Ehrenberg od 26. 12. 1917, 1. *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, str. 501–503.

³⁰ *In der Scheidung des Kriegsrechts in Religions- und Profankrieg (5. Mose 20, 15–16) steckt das ganze Wesen des Judentums. Das Christentum kennt nur den Religionskrieg. Das Judentum kennt beide nebeneinander und erhebt sich in der Ethik des zweiten nicht über die Ethik des Zeitalters. Auch bezeichnend, dass der Religionskrieg nur der Existenzbegründung dient, die übrige Welt bleibt* הָרַחֵק קִי תִּמְאָרְךָ מֵאֵד

„So tue allen Städten ‚sehr entfernt von dir‘ [heraym harchokot mimecha me’od]. Mojsije, V, 20:15“. F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, str. 175–176.

Cf. O ovom razlikovanju, koje je sa postojanjem države Izrael danas više nego aktuelno pišu: J. D. Bleich, „Preemptive War in Jewish Law“, *Tradition*, 21, br. 1, 1983, str. 3–41; G. B. Levey, „Judaism and the Obligation to Die for the State“, *AJS Review*, 12, br. 2, 1987, str. 175–203; M. Walzer, „The Idea of Holy War in Ancient Israel“, *Journal of Religious Ethics*, 20, br. 2, 1992, str. 215–228; M. Walzer, „War and Peace in the Jewish Tradition“ (ur.) T. Nardin, *The Ethics of War and Peace*, Princeton, Princeton University Press, 1996, str. 95–113.

Najznačajnijim delovima našeg drevnog zakona pripada razlikovanje [*Unterscheidung*] između pukog rata [*gewöhnlichen Kriegs*] protiv jednog „vrlo dalekog“ naroda [*gegen ein „sehr fernes“ Volk*], rata koji se vodi po univerzalnim pravilima ratnog prava i rata koji predstavlja puku ospoljenost života u skladu sa tipom države, i verskog rata [*Glaubenskriegs*] protiv „sedam naroda“ Hananskih, koji dopušta Božjem narodu da osvoji životni prostor koji mu je potreban. [...] Narodi hrišćanskog doba [*der christlichen Weltzeit*] nisu u stanju da održe tu razliku. U skladu sa hrišćanskim duhom koji ne dopušta granice [*Grenzen*], za hrišćane ne postoje „daleki narodi“. [...] Oni čak nisu u stanju da znaju u kojoj meri je jedan rat sveti rat ili, naprosto, svetovni rat [*bloss weltlicher Krieg*]. Ali u svakom slučaju, poznato im je da se na neki način [*irgendwie*] božja volja ispunjava u ratničkim sudbinama njihovih država [*in den kriegerischen Geschicken ihres Staates verwirklicht*]. Na neki način... Način ostaje zagonetan [*Irgendwie – das Wie bleibt rätselhaft*] [...] rat jedini odlučuje [*entscheidet*], rat se dešava ne osvrćući se na pojedinačne svesti.³¹

„Na neki način... Način je zagonetan“.

Kako [*wie*] se volja Boga ostvaruje? Kako Bog odlučuje i upravlja državama (hrišćanskim državama)? Kako [*wie*] rat (Bog) odlučuje? Kako [*Wie*]?

Isključivo ova zagonetka i ova pitanja objašnjavaju Rozencvajgov napor i njegov projekat iz prethodnih godina. Ne postoji nijedna rečenica u ovom slavnom odlomku Rozencvajgove knjige koja već nije ova-ko ili onako napisana u njegovim dnevnicima, pismima ili tekstovima za vreme rata. Još nešto: ovu zagonetku koja uznemirava Rozencvajga i koja je tajna njegovog „ratnog angažmana“ (zagonetku sačinjava neshvatljiva „veza“ hrišćanskih naroda i država – koji rizikuju da iščeznu u ratu – i Boga, koji odlučuje i njima upravlja), Rozencvajg odmah stavlja u drugi plan. Naime, sledeća dva paragrafa veoma su jasno uputstvo jevrejskom narodu, ali i Jevrejinu, Rozencvajgu, nama ili bilo kome ko hoće da se ubuduće bavi razlogom rata. Kao što je Rozencvajgov projekat tokom rata „pritisnut“ jevrejskim tekstovima iz vremena pre i posle rata, tako se u tekstu *Zvezde* ova zagonetka [*das Rätsel*] nalazi „između“ znanja o razlikovanju ratova („supstanca jevrejstva“, kako je naziva Rozencvajg) i ove Rozencvajgove poruke jevrejskom narodu:

Ali pošto jevrejski narod zna za pojam svetog rata, on ne može da shvata ozbiljno [*ernst nehmen*] te ratove (te ratove koji su čisto politički)... [...] Stoga, unutar hrišćanskog sveta, Jevrejin je doslovno jedina osoba koja nije u stanju da shvata rat ozbiljno [*nicht ernst nehmen kann*] i, u tom smi-

³¹ F. Rosenzweig, *Der Stern der Erlösung*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1996, str. 367.

slu, on je jedini autentični „pacifista“ [*der einzige echte « Pazifist »*]³². [...] jevrejski narod ostaje izvan sveta [*steht es ausserhalb der Welt*] [...] on živi u večnom miru i ostaje izvan ratničke vremenitosti [*steht es ausserhalb ener kriegerischen Zeitlichkeit*]³³.

Izgleda da ovaj iznenadni strašan otpor prema vremenu sveta i rata može bolje da objasni snagu Rozencvajgovog napora iz prethodnih godina. Nenapisana knjiga o ratu [*ein Buch über den Krieg*] samo je epilog jedne veoma komplikovane „mesijanske investicije“ koju sprovodi Rozencvajg. Postoji nekoliko uslova za rešenje zagonetke koje je Rozencvajg intenzivno pripremao u očekivanju rata ili poslednje odluke [*göttliche Gericht*]³⁴: nužno je, insistira Rozencvajg, misliti („ovaj“) rat kao da je [*als ob*] poslednji³⁵; izbegavati naivni šovinizam; razvijati „katastrofalno“ mišljenje [*katastrophal denken*], a ne samo ono „diferencijalno“ [*differential*]³⁶; razlika i jedinstvo između rata, koji je „otac svih stvari“ [*Vater aller Dinge*] i mira, „majke svih stvari“ [*Mutter aller Dinge*], ispunjava se u sudbini sveta [*Schicksal der Welt*]; tajni razlog (svetskog) rata [*der geheime Grund*]³⁷ i istorije je u tome što su narodi u potrazi za svojom dušom, za svetom bez granica i za svetom bez (dalekih) naroda; razlog rata [*Kriegsgrund*] se poklapa uvek sa ciljem rata [*Kriegsziel*]³⁸; Mesija dolazi samo u ratničkom isticanju istorije sveta [*nur im*

³² Navodnici na reči *Pazifist* postoje i u prvom izdanju knjige *Der Stern der Erlösung*, Frankfurt am Main, J. Kauffmann Verlag, 1921, str. 416. O prirodi ove Rozencvajgove konstrukcije 'autentični „pacifista“' [*der einzige echte „Pazifist“*], kao i o njegovoj interpretaciji pacifizma u dnevnicima i korespondenciji, pišem u jednom drugom tekstu čije je objavljivanje u pripremi. Cf. F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, I. tom 1900–1918, str. 183, 204, 210–214, 326–328.

³³ F. Rosenzweig, *Der Stern der Erlösung*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1996, str. 368.

³⁴ „*Der Krieg ist ein „göttliches Gericht“, aber kein einfaches Strafgericht, sondern „Krisis“, Scheidung, Böcke und Schafe*“. Pismo roditeljima od 17. 2. 1917. F. Rosenzweig, 1. *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, str. 350.

³⁵ „Paralipomena“, F. Rosenzweig, 3. *Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, str. 90. Cf. F. P. Ciglia argumentuje da su ovi Rosenzweigovi fragmenti, koji su pronađeni pre trideset godina, pisani 1917, a ne 1916. godine. F. Rosenzweig, *Globus. Per una teoria storico-universale dello spazio*, str. 126.

³⁶ „Paralipomena“, F. Rosenzweig, 3. *Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, str. 72.

³⁷ F. Rosenzweig, Pismo majci od 3. 7. 1918, 1. *Briefe und Tagebücher*, I tom 1900–1918, str. 586. U konstrukciji ove Rosenzweigove „mesijanske“ investicije koristio sam se knjigom Daniela Toti, *Franz Rosenzweig: possibilità di una fondazione della nuova filosofia nella storia*, Roma, Gregoriana, 2000, str. 202–209.

³⁸ F. Rosenzweig, „Globus“, *Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, str. 366.

kriegerischen Ablauf der Weltgeschichte]; „danas“ dolazi Mesija [„Heute“ kommt Messias]. 361

Ali, danas „još uvek nije istinsko ‚Danas‘“ [*es ist noch nicht das rec-hte ‚Heute‘*]³⁹.

Petar Bojanić: *Sur la raison de la guerre [Kriegsgrund]*

Résumé

Notre intérêt se centrera sur quelques textes que Franz Rozencvajg, soldat autrichien combattant dans la défense anti-aérienne, a écrit au cours des dernières années de la Première Guerre mondiale sur le front des Balkans (en Macédoine et en Serbie). L'expérience de la guerre et le départ d'Allemagne contraignent l'auteur de *Hegel et l'État* (1920) et de *L'Étoile de la Rédemption* (1921) à penser la transformation de l'ère européenne en une ère planétaire et à expliquer le „passage“ de la terre au monde et la rivalité entre les peuples. Nous nous proposons deux tâches: D'examiner dans le contexte des différents penseurs de la (géo)politique ou de la théologie politique de ce siècle la tentative Rozencvajgienne de comprendre la guerre, les découpages territoriaux dans la guerre, l'appropriation de la terre, sa compréhension de la frontière, de l'espace, du peuple, de la géopolitique, du rapport entre la mer et la terre, du monde et de l'État mondial, de l'histoire. La seconde direction, qui ne cède en rien à la première, consiste à tenter de déterminer le statut de ces textes politiques de Rozencvajg à l'égard de la totalité de son œuvre. Cela suppose de relire ses autres ouvrages et traductions à la lumière de ces réflexions sur la guerre, et inversement, de questionner la transformation de la critique Rozencvajgienne de la conception hégélienne de l'État, du sacrifice, et de l'histoire, de même que l'influence implicite et explicite de sa judéité sur sa compréhension de la guerre et du monde.

Mots clés: guerre, *Kriegsgrund*, *Kriegsausgang*, *Kriegsziel*, projet, archives

³⁹ „Paralipomena“, F. Rosenzweig, 3. *Zweistromland. Kleinere Schriften zu Glauben und Denken*, str. 91.